

ÂŞIK SÜMMANİ'NİN KARŞILAŞMALARI

Dilaver DÜZGÜN

“Âşık karşılaşmaları, iki veya daha çok aşığın bir arada, bir bilir kişi kurulu veya halk topluluğu karşısında sazlı sözlü imtihan olması, karşılıklı atışması ve birbirinin sözlerine karşılık (nazire) söylemeleri şeklinde olur. Âşık karşılaşmalarında kural şöyledir: söze yaşlı veya üstat kabul edilen veyahut da misafir olan âşık başlar. Ya meclisin veya yarıştıricıların verdiği ayak ve konu üzerinde söyler, yahut da kendisi herhangi bir konuda istediği ayakta şiirine başlar. Daha sonra bu ayakta öteki âşık veya âşıklar da söyledikten sonra ilk ayak bitmiş olur. Bu defa öteki âşıklar yeni bir ayakla başlar veya başlatılır, diğerleri aynı ayakla onu izlerler. Yani ilk deyişe başlayan âşık ayak açmış olur.” (Aslan, 1975: 71)

Âşık karşılaşmalarını muhteva yönünden üç ana başlık halinde incelemek mümkündür. Birinci gruptaki karşılaşmalarda asıl amaç tanışmak veya sohbet etmektir. Bunlara nazire adını verebiliriz. Bu türde verilen örnekler, karşılıklı övgüleri, şairlerin özel hayatlarıyla ilgili soru ve cevapları, yahut çeşitli konulardaki görüş, bilgi ve tecrübeleri ihtiva eder. Karşısındaki aşığı zor durumda bırakan, ona hücum eden ifadelere yer verilmez. Daha çok karşılaşmaların ilk ve son kısımlarında yer alan bu şiirler, karşılaşmalar içinde sanat yönünden en güçlü olanlardır.,

Taşlama veya atışma diyebileceğimiz ikinci gruptaki karşılaşmalar, rakibi hedef alan, onun saz şairliği konusunda yeterli olmadığını iddia eden, zaman zaman onu tahkir ve tezyife yönelen şiirlerden meydana gelir. Yani tam anlamıyla bir saldırı ve savunma anlayışının hakim olduğu bu tür şiirlerde rakibi beğenmeme, kendini daha yetenekli görme gibi tavırlar takınılır. Kağızmanlı Sezai ile Âşık Sümmani arasında geçen şu karşılaşma, bu türe örnek olarak gösterilebilir:

Sezai:

Pençe salar giribanın alırım

Neşter vurmaz amma kanın alırım

Şüphesiz elinden sazın alırım

Kaçarsın elimden çıplak Sümmani

Sümmani:

Meşrebi bozuğun şerrinden sakın

Ahlaklı ademe değerler bakın

Eğer âşık isen şerefin takın

Sonra fayda vermez ah vah Sezai. (Birdoğan, 1964: 3377)

Üçüncü gruptaki karşılaşmalarda ise sorulan soruya doğru cevap verebilme yeteneğinin ölçülmesi söz konusudur. Âşık rakibini bağlayabilmek için cevabını bilemeyeceğini tahmin ettiği sorular sorar. Doğru cevap alamaması halinde onu mat etmiş olur. Bu türde verilen şiir örnekleri, âşık edebiyatı ürünleri içinde sanat yönünden en zayıf olanlarıdır. Âşık bütün gücünü sorunun doğru cevabını bulmaya ve söylemeye harcamaktadır. Bu sebeple doğru cevap verebilmek için bazen ölçü, kafiye gibi asli unsurlardan taviz verilir. Soru-cevap şeklinde sürdürülen ve bağlama adını verebileceğimiz bu tür karşılaşmalarda dünyanın kuruluşu, ahiret hayatı, peygamberler tarihi ve çeşitli efsanevi varlıkların mahiyeti ile ilgili sorular sorulur.

Yaşadığı dönemde yaygın bir şöhrete sahip olan ve ölümünden sonra da âşık edebiyatı içindeki önemini aynı zenginlikte koruyan Âşık Sümmani'nin de devrin geleneğine uyarak çağdaşı olan saz şairleri ile karşılaşmalarda bulunmuş olması pek tabiidir. Şimdilik tespit edebildiğimiz kadarıyla Sümmani, 16 âşıkla yarı yarıya karşılaşma yapmıştır. Bunların 13 tanesini çeşitli yazılı ve sözlü kaynaklardan, üç tanesini de yakın bir geçmişte Âşık Nusret Torini'den tespit etmiş bulunmaktayız. Sümmani gibi devrinde yaygın bir üne sahip olan ve kendinden sonraki meslektaşları tarafından üstat kabul edilerek "baba" lakabıyla anılan bir saz şairinin karşılaştığı âşık sayısının daha fazla olması gerektiği kanaatindeyiz. Fakat mevcut yazılı ve sözlü kaynaklardan ancak bu kadarını tespit edebilmiş durumdayız. Yine kaynaklarımızda bu âşıklarla yapılan karşılaşmaların ancak yedisi ile ilgili metinler bulunmaktadır. Diğer âşıklarla yaptığı karşılaşmalarda söylenen şiirler şimdilik elimizde değildir.

Sümmani, doğduğu köy olan Narman'ın Samikale köyündeki Ablaktaş mevkiinde gördüğü rüya üzerine birtakım ruhsal değişikliklere uğramış, bu arada şiir söylemeye başlamış, kendisinin ısrarı ve komşularının önerisiyle babası tarafından Erzurum'a getirilmiş,

o dönemin usta aşığı Erbabı ile görüşüp konuşmaları sağlanmıştır. Böylece Sümmani ilk karşılaşmasını Erbabı ile yapmıştır.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Erzurum Şairleri adlı eserinde verdiği bilgilere göre Erbabı, H.1220/M.1805 yılında Erzurum'un Karaz (Kahramanlar) köyünde doğmuş, daha sonra Erzurum'a yerleşmiş, genç yaşlarda bir dergah intisap etmiştir. Aynı zamanda klasik edebiyatımızın bir mensubu olan Erbabı'nın aruzla yazdığı şiirler bir divan halinde toplanmıştır

Ömrünün son yıllarını Erzurum'da Caferiye mahallesindeki evinde geçiren Erbabı, yaşadığı dönemlerde şehrin edebi ve bedii hayatında büyük rol oynamış ve H.1300/M.1882 tarihinde Erzurum'da ölmüştür. (Ziyaeddin Fahri, 1927: 81-85)

Bazı araştırmacılar Erbabı ile Sümmani arasında bir usta çırak ilişkisinden söz ederken bir kısım araştırmacılar da onları birer rakip olarak kabul etmektedirler. Muhan Bali'nin 1965 yılında İshak Kemali'den derlediği bilgilere göre Sümmani, Ablaktaş'da gördüğü rüyadan birkaç ay sonra Erzurum'a gelmiş, Taşmağazalarının alt tarafında bulunan Çardak Kahve'de Erbabı ile karşılaşmıştır. Yıl,1782. Sümmani, 11 yaşında bir çocuk, Erbabı ise 70 yaşlarında usta bir âşık. Karşılaşmada söze usta âşık Erbabı başlar. Çeşitli konularda ve nazire şeklinde devam eden söyleşiden sonra Erbabı, Sümmani'ye birtakım sorular sorar. Sümmani başa baş bir mücadele ortaya koyar. Erbabı, çocuk yaştaki Sümmani ile alay ederek ona hakarete varan sözler sarf eder. Karşılaşmanın son dörtlüğünü

Yeni değdi Erbabı'nın teline
Şahan bir kekliktir konu çölüne
Şükrolsun bir taze geçti elime
Geceliğin bir altına satarım.
şeklinde tamamlayan Erbabı'ye
Sümmani'yem kaldım ne divanlarda
Arzumanım vardır kahramanlarda
Garip kaldım kahvelerde hanlarda
Yarın gece sırdaşınla yatarım.

sözleriyle karşılık vermesi üzerine çocuk yaştaki Sümmani'nin bu sözleri kahvedeki dinleyiciler tarafından tepkiyle karşılanır. Sümmani'ye hakaret ederler, onu dövmeye kalkarlar. Laz Ali adındaki biri Sümmani'ye sahip çıkarak onu dayaktan kurtarır. Daha sonra Sümmani ile Erbabı, çeşitli vesilelerle bir araya gelmişlerdir. Erbabı, Sümmani'nin yetişmesinde rol oynayan bir büyük usta saz şairidir.

Sümmani'nin karşılaştığı âşıklardan biri, hatta en önemlisi, Çıldırli Âşık Şenlik'tir. Sümmani'nin çağdaşları arasında en güçlüsü olduğunu söyleyebileceğimiz Âşık Şenlik, H.1267/M.1850 yılında Çıldır'ın Suhara köyünde doğmuş, rüyasında pir elinden bâde içerek Salatin isminde bir kıza âşık olmuştur. Bundan sonra Âşık Şenlik diye tanınıp bilinen şair, Suhara'da sevdiği kızın başka bir köye gelin gitmesi üzerine yanık türküler söylemiştir. Aynı köyden Abdullah'ın kızı Mürvet'le, üç yıl sonra da Suhara'da Hürü ile evlenmiştir. H.1332/M.1913 yılı Haziran ayında Revan'da çok sayıda âşıkla karşılaşan ve onları susturan Şenlik bir gün kendisini çekemeyenler tarafından yemeğine zehir katılarak öldürülmüştür.

Şenlik ve Sümmani aynı çağda, aynı bölgede yaşamalarına rağmen gerek Çıldır'ın o yıllarında Rus işgali altında oluşu, gerekse birtakım ulaşım imkânsızlıklarının söz konusu olması, bir araya gelmelerini güçleştirmiştir. Âşık Sümmani, 1901 yılının ilkbaharında Çıldır'a gelir. Bu sırada Çıldır'ın yakın köylerinden olan Purut'ta Nebi Ağa'nın çocuklarının sünnet düğününe katılmış olan Şenlik'in bulunduğu köye giderek düğün sahibinin evine misafir olur. Sümmani burada biraz dinlendikten sonra davetlilerin ve düğün sahibinin arzusu üzerine Şenlik'le beraber sazlarını alarak karşılıklı söyleşmeye başlarlar. Bunların niyetleri birbirlerini yenmek, bağlamak değil, ustaca deyişip sanat güçlerini ortaya koymaktır. Âşıklık tarihinin en olgun ve şiir yönünden kaliteli karşılıklı deyişmelerden birisi olan karşılaşmada söze önce ev sahibi Şenlik başlar. Bu karşılaşmalardan bir örnek vermek istiyoruz.

Şenlik:

Derdim ondur dokuzunu demenem ağyara men

Sekize arzumanım var yediye avare men

Beş benim kisb-i karımdır dörde gıldım temenna

İkiye muhabbetim var yalvarıram bire men

Sümmani:

Elestü bezminde geldim Hakk'ı hak ikrara ben

Hamdolsun hamdü senaya düşmedim inkâra ben

Ademi adem eyleyen arif-i kamil imiş

Ya niçin can feda kılmam öyle bir hünkara ben

Şenlik:

Otuz iki derdim vardır kırk sekiz deva ile

Üç yüz altmış altı burca çıktım on iki sahra ile

Çardır mezhep, çardır kitap, çar gönül sevda ile

Tasdiki ikrar eyleyip varmadım kenara men

Sümmani:

Otuz iki farzı beyan ettim kırk sekiz Cuma ile

Üç yüz altmış altı gündür mahi bir sene ile

Okudum ezber eyledim ilm ile imla ile

Ta ezel bende olmuşam öyle bir tüccara ben

Şenlik:

Elli dört babın içinde demim var dermanım var

Yetmiş bin hicap içinde bir şeh-i hubanım var

Altı bin altı yüz altmış altı derdimin dermanı var

Şenlik'em şeş hesabıyla yar oldum o yare men

Sümmani:

Elli dört farzı beyan ettin sen gayet be gayet

Yetmiş bin hicap içinde habibi nur-u Ahmet

Altı bin altı yüz altmış altı ol ayetü'l-beyyinat

Sümmani'yem gulam oldum öyle bir haznedara ben.

Âşık Sümmani, düğünden sonra Şenlik'in misafiri olarak Suhara köyüne gider. Orada karşılıklı deyişmelere devam ederler. İki âşık da ustalıklarını ortaya koyarlar. Şenlik'in annesi Sümmani'yi gömleğinden geçirerek kenidisine oğul eder. Böylece Sümmani ile Şenlik manevi kardeş olurlar. Sümmani Suhara'da bir hafta kalır. Bu süre içinde yüzlerce kıta olabileceği tahmin edilen karşılaşmalarının ne yazık ki elimizden doksan kadar kıtalık şiirleri bulunmaktadır. (Aslan,1975: 99-100)

Biraz da yaşadığı dönemden başlayarak günümüze kadar birçok saz şairini etkileyen Sümmani'nin ile Bardızlı Nihani'nin karşılaşmaları da şöyle gerçekleşmiştir:

1300/1885 yılında Şenkaya ilçesine bağlı Bardız bucağının Göreşken köyünde doğan Nihani, koyun otlatırken uyuyakalarak gördüğü rüyada bade içince kendisinde olağanüstü haller belirmiş, olup biteni anlaması için büyükleri tarafından Âşık Sümmani, Göreşken köyüne davet edilmiştir.

Sümmani, Göreşken köyünde Nihani'nin kaldığı konağa girip selam verir, Nihani'yi görünce sağ elinin üç parmağını havaya kaldırıp:

“_ Üç halden biri; ya içti dile geldi, ya döktü sapıttı, ya da katı susadı içtim diye aldanır. Çekilin şöyle, söyletirim onu ben” diyerek sessizce oturan Nihani'ye saziyla sormaya başlar:

Dinle oğul dinle guş ve bu söze

Bakayım esrara erebildin mi?

En evvel kim geldi göründü göze

Huzurunda boyun burabildin mi?

Nihani şu cevabı verir:

Bin üç yüz on sekiz tarih bu zaman

Bu derin esrara erenlerdeniz

Geldi selam verdi üç tek dervişan

Erbab huzuruna varanlardanız (Çağlar, 1942, 15-18)

Sümmani daha sonraki günlerde Nihani'yi inceden inceye imtihan etmiş ve onun badeli bir âşık olduğunu anlamıştır.

Sümmani bunlardan başka Şenlik ve Zülali'nin katıldığı üçlü bir karşılaşmada bulunmuş, Ümmani, Zuhuri, Kağızmanlı Sezai ve Nihani ile karşılaşmıştır. Ayrıca Karari, İkrari, Mazlumi, Kenzi, Cihani, Kelami ve Olurlu Âşık Halil gibi saz şairleriyle karşılaşma yaptığı bilinmekte, fakat maalesef şimdilik bu karşılaşmalarda söylenen şiirler mevcut bulunmamaktadır.

Mehmet Kardeş, Murat Uraz ve Nesip Yağmurdereli gibi araştırıcıların bir Muhibbi-Sümmani karşılaşmalarından söz etmelerine rağmen Adli Özder, 1965 yılında yayınladığı Doğu İllerimizde Âşık Karşılaşmaları adlı kitabında Sümmani'nin on bir yaşında âşıklığa başladığını ve Muhibbi öldüğu zaman Sümmani'nin henüz yedi yaşında olduğunu belirterek böyle bir karşılaşmanın mümkün olamayacağını açıklamaktadır.

Âşık Nusret Toruni de Sümmani'nin Yusufeli'li Mahiri ile Tortum'un Cevizli köyünde bir araya geldiklerini, ancak karşılaşma yapmadıklarını, ileri yaşlardaki Mahiri'nin Sümmani'ye hayat hikâyesini anlattığını belirtmektedir. Yine Âşık Nusret Toruni, Sümmani'nin şenlik ve İzani ile birlikte üçlü bir karşılaşmada yer aldığını, Celali ile karşılaşmadığını, sadece Celali'nin gönderdiği şiire nazire yazarak cevap verdiğini bildirmektedir.

Sümmani'nin yapığı karşılaşmalarda söylenen şiirleri şekil yönünden ele aldığımızda şiirlerin tamamının dörtlükler halinde söylendiğini görmekteyiz. Elimizde bulunan şiirlerin toplam hane sayısı 251'dir. Bunlardan Sümmani'ye ait olan 148 hane şiirin 6 hanesi 15 heceli, diğerleri ise 11 hecelidir. Sümmani bu şiirlerde tam ve yarım, birkaç kez de zengin kafiye kullanmıştır.

Konuşmamızın başında belirttiğimiz gibi karşılaşmalarda saz şairleri hazırlıksız olarak eserlerini ortaya koymakta ve çok sınırlı bir süreye sahip bulunmaktadırlar. Bu nedenle zaman zaman ölçü, kafiye gibi şiirin asli unsurlarından ihmal edildiği görülür. Bu ihmaller karşılaşma sırasında saz yardımıyla dinleyiciye fark ettirilmez. Sümmani'de bu türden ihmallerin en aza indiğini görmekteyiz. Yalnız bu kusurlardan tamamen arındığını söylememiz mümkün değildir. O da diğer saz şairleri gibi bazen karşısındaki aşığa ve dinleyicilere düşüncelerini eksiksiz aktarabilmek için bilhassa mısraların hece sayısı ve kafiye bakımından mevcut kuralların dışına çıkmış, fakat genellikle kurallara uymuştur. Bu saydığımız sebeplerden dolayı Sümmani'nin karşılaşmalarda söylediği şiirler onun eserleri içinde sanat yönündün en zayıf olanlarıdır. Fakat âşık karşılaşmaları içinde Sümmani'ninkiler en dolgun örnekleri içermektedir.

KAYNAKLAR

ASLAN, Ensar: ıldırılı Âşık Şenlik Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri, Ankara 1975

BİRDOĞAN, Nejat: “Narmanlı Sümmani ve Kağızmanlı Sezai”, Türk Folklor Araştırmaları, 6 (177), Nisan 1964

ÇAĞLAR, Behçet Kemal: “Halk Denen Hazineye Doğru”, Ülkü (Yeni seri) 1.1942

Ziyaeddin Fahri, Erzurum Şairleri, İstanbul 1927